

DİASPORADA DİNDARLIK VE UMUTSUZLUK: FRANSALI MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIK GRUP ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Mustafa KOÇ (*)

ÖZ

Bu ampirik araştırmada, diasporik yaşamdaki dindarlık ile umutsuzluk arasında bir ilişki olup olmadığı; şayet varsa bu ilişkinin Müslüman-Türk azınlık grubun dindarlık tipolojilerine bağlı olarak değişip değişmediği analiz edilmiştir. Bu amaçla 157 Fransalı Müslüman-Türkten oluşan örnekleme, (i) Kişisel Bilgi Formu, (ii) Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği ve (iii) Beck Umutsuzluk Ölçeği'nden oluşan bir anket formu uygulanmıştır. Fransalı Müslüman-Türk azınlık grubun iç ve dış-güdümlü dindarlık puanları ile umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkarıldığı bu çalışmanın bir sonucu olarak, (a) iç-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan Müslüman-Türk azınlığın umutsuzluk düzeylerinin, dış-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan azınlık gruptan daha düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca yapılan korelasyon analizlerinde ise, (b) iç-güdümlü dindarlık ile motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyi arasında negatif; dış-güdümlü dindarlık ile de pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Makalenin sonunda ise, araştırmadan elde edilen nicel veriler konuyla ilgili literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İç-güdümlü ve Dış-güdümlü Dindarlık, Umutsuzluk, Motivasyon Kaybı, Müslüman-Türk Azınlık Grubu

ABSTRACT

Religiosity and Hopelessness in the Diaspora: An Empirical Research on French Turkish-Muslim Minority Group

This empirical research, analyses whether there is relationship between religiosity and hopelessness in the diasporic life or not; and if there is, it also analyses whether this relationship differs or not according to the religiosity typologies of Turkish-Muslim minority group. For this purpose, a questionnaire form which consists of (i) Personal Inquiry Form, (ii) Age-Universal Religious Orientation

* Dr.; Edinburgh Üniversitesi Teoloji Fakültesi Misafir Öğretim Üyesi, Edinburgh/Scotland, [E-posta: mustafakoc@london.com]

Scale and (iii) Beck Hopelessness Scale was applied on the sample of 157 French Muslim-Turks. As a result of this study which reveals the relationship between French Muslim-Turkish minority group's intrinsic and extrinsic religiosity scores and the level of hopelessness, (a) it is determined that the hopelessness level of Muslim-Turkish minority with the high level of the intrinsic religiosity is lower than the others with the high level of the extrinsic religiosity. In addition, (b) it is observed in the correlation analyzes that there is a negative relationship between the intrinsic religiosity and the level of the loss of motivation; and a positive one between the latter and the extrinsic religiosity. At the end of the article, the quantitative data which is obtained from the research is discussed within the framework of the related literature.

Keywords: *Intrinsic and Extrinsic Religiosity, Hopelessness, Loss of Motivation, Turkish-Muslim Minority Group*

Giriş

Bireyin sahip olduğu dinsel inançlar, onun tüm yaşam alanlarını kuşatması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle dinin öznel bir formu olarak bireyin benlik ve kişilik yapısıyla da çok yakın ilgisi olan dindarlık olgusu ile psikolojik sağlık arasında anlamlı psiko-teolojik ilişkiler söz konusudur. Özellikle kalıcı kayıp olarak yakın ölümü, doğal afet olarak deprem vb. güç yetmez yaşam olayları karşısında, bireyler kendilerini çaresiz hissederek kutsal bir güce sığınma ihtiyacı duyabilirler. Böylelikle dinsel inanç ve pratikler, bireylerin gündelik yaşamlarındaki stres, kaygı ve depresyonun yanı sıra umutsuzluk duygularıyla da başa çıkmalarında önemli birer teolojik referans olabilmektedir.

Din ve ruh sağlığı ilişkisine dayanan ulusal ve uluslar arası literatür incelendiğinde, dindarlığın psikolojik sağlığın sürdürülmesi ve geliştirilmesinde işlevsel olan ve olmayan bazı psikoterapik özellikler taşıdığı söylenebilir. Örneğin; daha olumlu Tanrı algısı, olumlu dinsel başa çıkmanın daha fazla kullanılması veya dindarlık tipolojilerinden iç-güdümlü dindarlığın daha fazla yaşanması daha iyi bir psikolojik sağlık profili ile ilişkilendirildiği için umutsuzluk konusunda da önemli bir psiko-teolojik bariyer olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra bireyin olumsuz bir Tanrı imgesine sahip olması veya karşılaştığı olayları ilahî bir ceza gibi algıladığı olumsuz dinsel başa çıkma tarzlarını kullanması gibi durumlarda ise, bu inançlarının psikolojik sağlık açısından işlevsel olmadığı saptanmıştır. Konuya ilişkin yapılan ampirik araştırma sonuçları, inanılan dine yönelik geliştirilen psiko-teolojik algıların önemli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bireye değer veren temelinde oluşturulan

ve geliştirilen bir din algısı, daha yüksek bir benlik değeri ve psikolojik sağlık ile ilişkili görünmektedir.¹

Psikolojik sağlık bağlamında din ile ilişkilendirilebilecek önemli kavramlardan birisi de kuşkusuz ki “umutsuzluk”tur. Klinik psikoloji ve psikiyatri alanındaki literatürde çokça yer alan umutsuzluk; ‘bireyin geleceğe ilişkin amaçlarını gerçekleştirmesinde sıfırdan az olan olumsuz beklentiler’ şeklinde tanımlanırken; sözü edilen olgunun karşıt duygulanım durumu olarak umut ise, ‘gelecekle ilgili bir amacı gerçekleştirmede sıfırdan fazla olan beklentiler’ biçiminde betimlenmektedir. Bu kapsamda gerek umut, gerekse umutsuzluk duyguları, bireyin gelecekteki gerçek hedeflerine ulaşma olanaklarının olası yansımaları şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla umut ve umutsuzluk, bireyin geleceği ilişkin psikolojik olarak birbirine karşıt beklentilerini simgelemektedir. Sözü edilen bu iki duygulanım durum arasındaki farklılıklar bağlamında, umutta bireyin hedefe ulaşmak için uygulamaya koyduğu planlarını başara-çağı öngörüsü baskın bir psikolojik durum iken; umutsuzlukta ise başarısız olacağı yargısı vardır. Bu iki uç duygulanım durumu, bireyden bireye, durumdan duruma ve beklenen sonucun ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğine bağlı olarak değişiklik gösterebilir.²

Klinik psikolojide bir semptom olarak ele alınan umutsuzluk durumu, depresyon ve intihar başta olmak üzere birçok psikiyatrik rahatsızlıkla da direk ve/veya dolaylı olarak ilişkili bir duygu durum biçimidir.³ Konuyla ilgili oluşturulan literatürde bilişsel kuram çerçevesinde ele alınan umutsuzlukla ilgili yapılan saha çalışmalarında, ‘(a) intihar girişiminde bulunan bireylerin intiharı, genellikle çaresizlik veya umutsuzluk durumları için bir çıkış yolu olarak gördüklerini; (b) bireylerin yaşama bakış tarzları genellikle umutsuzluk ile karakterize ise, intihar riskinin de artabileceği; (c) umutsuzluğun, intihar düşüncesi ile güçlü bir bilişsel ilişkisinin olması sebebiyle intihar düşüncesi ve

1 Güler, Özlem, “Dini İnanç ve Psikolojik Sağlık İlişkisine Dair Bir Değerlendirme”, *Toplum Bilimleri*, 4 (8), 2010, 101-102; Steenwyk, Sherry A. ve ark., “Images of God as They Relate to Life Satisfaction and Hopelessness”, *International Journal for the Psychology of Religion*, 20 (2), 2010, 85-88.

2 Dilbaz, Nesrin & Seber, Gülten, “Umutsuzluk Kavramı: Depresyon ve İntiharda Önemi”, *Kriz Dergisi*, 1 (3), 1993, 134.

3 Beck, Aaron T., “Thinking a Depression”, *Archives of General Psychiatry*, 9, 1963, 324-330; Beck, Aaron T. ve ark., “Hopelessness and Suicidal Behaviour: An Overview”, *Journal of American Medical Association*, 243, 1975, 1146-1147; Beck, Aaron T. ve ark., “Relationship between Hopelessness and Ultimate Suicide: A Replication with Psychiatric Outpatients”, *The American Journal of Psychiatry*, 147 (2), 1990, 190; Atay, İ. Meltem & Gündoğar, D., “İntihar Davranışında Risk Faktörleri: Bir Gözden Geçirme”, *Kriz Dergisi*, 12 (3), 2005, 41.

girişiminin en güçlü yordayıcıları arasında değerlendirildiği', şeklinde ampirik bulgular elde edilmiştir.⁴

Öte yandan sembolik bir sistem olarak din, birey ile aşkın varlık arasında kurulan mahrem bir ilişkinin sonucu olarak dinsel motivasyonlar, eğilimler ve deneyimler ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede bireylerin yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olarak dinsel inançlar, onların benlik, kimlik ve kişiliklerinin oluşumunda önemli bir role sahiptirler ve onların iç dünyalarına psiko-teolojik bir dinamizm kazandırır.⁵ Bireyin ruh sağlığında önemli bir yordayıcı olan umut ve umutsuzluk olgularının dinsel inanç ve pratiklerle de çok güçlü bir teorik ve ampirik ilişkisinden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla dinsel bir inanç sistemine sahip bireyler için bu inançlarını almış oldukları terapi sürecine katmak umutsuzluk ve depresyonu önleyebilir veya azaltabilir. Bu bağlamda dinsel inançlar, dindar bireye olayları anlamlandırmak ve olumsuz yaşam olaylarıyla başa çıkabilmek için bilişsel bir çatı sağlar. Din psikolojisi literatüründe konuyla ilgili yapılan saha araştırmaları, dinsel inancın etkili bir şekilde umutsuzluğa karşı olan inançları kendine çektiğini açıkça göstermektedir.⁶

Yeryüzündeki birbirinden farklı birçok inanç öğretisi metinleri, bireylerin başa çıkılamayan yaşamsal olaylar karşısında zaman zaman düştükleri umutsuzluk durumları hakkında Tanrı'nın desteği ve mutlu vaadi ile dolu hikâyeler ve bölümler içerir. Konuya bu bağlamda bakıldığında ise İslâm teolojisinin de inananlarına umutsuz olmamalarını, her zaman umut içerisinde yaşamaları gerektiğini öğütlediği görülmektedir. Dolayısıyla İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'e göre, inanan bireyin Allah'tan umutvar olması gerektiğinin altı çizilerek sözü edilen bu durum, güçlü bir iman ile desteklenmiştir.⁷ Kur'an-ı Kerim, mü'minlerin Allah'tan umutlu olmalarının temelinde, güçlü bir iman ve bu iman gereği olan yaşantıyı göstererek kutsal değerler doğrultusunda yaşam sürmeyi umudun bir koşulu olarak değerlendirir. Söz konusu bu psiko-teolojik gerçeklik de birçok âyette vur-

4 Batugün, Ayşegül, D., "İntihar Olasılığı ve Cinsiyet: İletişim Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri, Yalnızlık ve Umutsuzluk Açısından Bir İnceleme", *Türk Psikoloji Dergisi*, 23 (62), 2008, 67.

5 İmamoğlu, Vahit & Yavuz, Adem, "Üniversite Gençliğinde Dinî İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 2011, 233.

6 Murphy, Patricia E. ve ark., "Klinik Depresyon Hastalarında Dinî İnanç ve Uygulamaların Depresyon ve Umutsuzlukla İlişkisi", (Çev. Ö. Güler), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (2), 2007, 170.

7 Teolojik yorumlar için bkz. Öztürk, Resul, "Kelâmî Açından Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İle İlişkisi", *E.K.E.V. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 12 (34), 2008, 44-56.

gulanmaktadır.⁸ Bunun yanı sıra İslâm mistisizmi de yaşama umutvar olarak bakma konusunda oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. İslâm mistisizminde, umut etmeyi ifade için kullanılan bir terim olarak ‘recâ, Allah’tan umut kesmeme’, anlamını taşımaktadır. Sözü edilen bu mistik yaklaşıma göre, Allah’tan umudu kesmek aynı zamanda büyük günahlardandır. Dolayısıyla recâ, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden psikolojik olarak rahatlık ve ferahlık duyma durumudur. Müslüman bir mistik için Allah’ın lütfuna nail olma düşüncesi, recâ/umut duygusunun doğmasına sebep olduğu gibi, aksi anlamı içeren ‘havf’ da, korku içerikli umutsuzluk duygusuna neden olabilmektedir.⁹

Öte yandan bu araştırma örnekleminin seçildiği ‘diasporik yaşam’ kesiti de, umutsuzluk bağlamında üzerinde durulması gereken önemli psiko-sosyo-antropolojik gerçekliği olan bir yaşam alanıdır. Bu bağlamda birbirinden oldukça farklı boyutlarda ve düzeylerde tanımları yapılarak süreç içerisinde anlam genişlemesine uğrayan “diaspora” kavramı, sosyoloji ve antropoloji literatüründe: ‘ekonomik, siyasi, sosyal vb. sebeplerle ana-vatanlarından ayrılıp dış göç deneyimi yaşayarak kendi kültürlerine yabancı olan coğrafyalarda yaşamlarını uzun süre sürdürmek zorunda kalan etnik gruplar’ şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰ Sözü edilen bu dış göç tecrübesini yaşayan dünya üzerindeki milletlerden birisi de Türklerdir. Yaklaşık yarım yüzyıl önce dış göç deneyimi yaşayarak çeşitli Avrupa ülkelerinde hayatlarını devam ettirmek zorunda kalan Türk azınlığı, ilk olarak ‘misafir işçi’ statüsünde yaşamaya başlamıştır. Almanya başta olmak üzere Fransa, Belçika, Hollanda gibi Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde yaşayan Türklerin toplam nüfus olarak, Avrupa kıtasındaki bazı ülke nüfusundan fazla olmaları, üzerinde araştırma yapmaya değer bir durum ortaya çıkarmıştır. Geçen elli yıllık süreçte, dünyadaki çok önemli değişimler ve gelişmelere paralel olarak Avrupa ülkelerinde diasporik yaşam süren Türk nüfusunda da psiko-sosyo-antropolojik açıdan önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Literatürde konuyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında, Türkiye’den Avrupa’ya yapılan ilk dönem dışgöç dalgasında Avrupa’ya giden Türk işçilerine yönelik ‘uyum’ veya ‘sorun’ temalı psikolojik ve sosyolojik içerikli çalışmaların, giderek yerini “entegrasyon” ve “asimilasyon” temalı ruh sağlığı araştırmalarına bıraktığı görülmektedir.¹¹ İşte tam bu noktada, yerli

8 Bkz. Kur’an-ı Kerim, Zümer / 53; Yusuf / 87; Hicr / 55; İsrâ / 83; Rûm / 36; Bakara / 218; Nisa / 104; Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’da Ümit - İman İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18, 2007, 156.

9 Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (3. Baskı), Anka Yayınları, Ankara, 2005, 277.

10 Brubaker, Rogers, “The ‘Diaspora’ Diaspora”, *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1), 2005, 3-10.

11 Ertürk, Recep, “AB Ülkelerindeki Türkler ve Türk Araştırmalarının Gelişimi”, *Sosyoloji Dergisi*, 22 (3), 2011, 205-206.

araştırmalar bağlamında diaspora üzerine yapılan din psikolojisi çalışmalarının yetersizliğinden ve bu ampirik araştırmanın öneminden söz etmek mümkündür.

Literatürde diasporik yaşam örgüsü içerisinde hayatlarını devam ettirmeye çalışan Müslüman-Türk azınlık gruplarının ruh sağlığı üzerine sınırlı araştırma bulguları dikkate alındığında, diasporik yaşam süren göçmen Türklerin iki ülke kültürü arasında sıkışmışlıklarının vermiş olduğu yurtsuzluk duygusunun, onlarda zaman zaman umutsuzluğa sebep olabileceği söylenebilir. Öte yandan bu Müslüman-Türk azınlık gruplarındaki dinsel inanç ve değerlerin din-kimlik ilişkisi kapsamında zaman faktörüne bağlı olarak daha düşük düzeye inmesi veya var olan dinsel inanış ve yönelimlerin içinde yaşanan yabancı kültürün de etkisiyle form değiştirmesi beklenebilir. Böylelikle Müslüman-Türk azınlık grubunun dinsel inançlarındaki çözülme ve/veya erime şeklinde ortaya çıkan form değişiminin, dolaylı veya dolaysız olarak onların ruh sağlıklarını da etkileyeceği de öngörülebilir.

Yukarıdaki psiko-sosyo-antropo-teolojik arka plandan hareketle din psikolojisi alanında yapılan bu ampirik çalışmayla; Fransa örneklemini üzerinden diasporik hayat süren Müslüman-Türk azınlık grubunun sahip oldukları dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk düzeyleri arasında bir ilişkinin var olup olmadığının nicel analizi amaçlanmıştır. Buraya kadar tanımlanan kuramsal çerçeve kapsamında araştırmanın temel soruları ise şöyle özetlenebilir: (1) Avrupalı Müslüman-Türk diasporasının sahip olduğu iç-güdümlü ve dış-güdümlü dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki nasıldır? [Korelasyon] (2) Avrupalı Müslüman-Türk azınlığının umutsuzluk düzeyleri ile dindarlık tipolojileri cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey gibi sosyo-demografik değişkenlere bağlı olarak kendi içerisinde anlamlı farklılıklar göstermekte midir? [Farklılık].

Araştırma sınırlılıkları bağlamında yukarıda sözü edilen temel ilişkiyi sınamak amacıyla oluşturulan ampirik desen kapsamındaki kurgulanan hipotezler aşağıdaki gibidir:

[1] “Azınlık grup yaşamı sürdüren Müslüman-Türk katılımcıların iç ve dış-güdümlü dindarlık düzeyleri ile umutsuzluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır; İç-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan Müslüman-Türk katılımcıların umutsuzluk düzeyi puanları, dış-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan katılımcılardan daha düşüktür.” [farklılık]

[11] “Azınlık grup yaşamı sürdüren Müslüman-Türk katılımcıların iç-güdümlü dindarlık puanları ile motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır; Müslüman-Türk ka-

tılımcıların iç-güdümlü dindarlık puanları yükseldikçe motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri düşmekte; iç-güdümlü dindarlık puanları düştükçe de motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri artmaktadır.” [ilişki]

[11] “Azınlık grup yaşamı sürdüren Müslüman-Türk katılımcıların dış-güdümlü dindarlık puanları ile motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır; Müslüman-Türk katılımcıların dış-güdümlü dindarlık puanları yükseldikçe motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri de artmakta; dış-güdümlü dindarlık puanları düştükçe motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri de düşmektedir.” [ilişki]

a. Yöntem

a.a. Örneklem

Bu ampirik çalışmanın evrenini, Fransalı Müslüman-Türk diasporası oluştururken; örneklem ise, -sözü edilen bu evreni temsilen- Fransa'nın başkenti Paris başta olmak üzere Lyon, Nice ve Nantes isimli yerleşim yerlerinde yaşayan Müslüman-Türk azınlık gruptan meydana gelmiştir. Dolayısıyla basit rassal örnekleme yöntemi kullanılarak anket uygulaması, yukarıda adı geçen yerleşim yerlerinde yaşayan toplam 189 Müslüman-Türk azınlık üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Örneklem bağlamında Fransa'da yaşayan Müslüman-Türk azınlık grubu hakkında kısa bilgi vermek gerekirse; Fransa'da yaşayan yaklaşık 508.000 Türk göçmen, iş ve sosyal yaşamın birçok alanında yer edinmekte, “misafir işçi” olarak geldikleri Fransa'da artık kalıcı pozisyonda Fransa ekonomisine işgücü ve işveren olarak ciddi katkılar sağlamaktadırlar. Türklerin Fransa'ya gelişi 1960'lı yıllarda Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan işgücü talebiyle olmuştur. Türk nüfusunun yaklaşık üçte ikisi en az 30 yıldan beri bu ülkede bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşakların hemen hemen tamamı Fransa doğumlu olan Türk toplumun % 50'si 25 yaşından, % 40'ı da 16 yaşından küçüklerden oluşarak genç ve dinamik bir yapıya sahiptir.¹² Bu ülkede yaşayan Türk toplumu işgücü olarak ormancılık, madencilik, inşaat, tarım, gıda, hazır giyim ve hizmet sektörlerinde çalışmaktadır. Örneğin, Paris ve çevresindeki “fast food-kebab shop” tarzı işletmelerin % 40'ı, inşaat sektörünün önemli bir kısmı ile terzi atölyelerinin büyük bir bölümü Türk toplumu tarafından işletilmektedir. Bu oranlar, Türklerin yaşadığı Fransa'nın diğer şehirleri için de yaklaşık olarak

12 Bkz. Kirszbaum, Thomas ve ark., *The Children of Immigrants in France: The Emergence of a Second Generation*, (Unpublished Working Paper), UNICEF Innocenti Research Centre, France, 2009, 1-10.

aynıdır. Büyükelçilik Çalışma ve Sosyal Güvenlik Müşavirliği'nin tespitlerine göre Fransa genelinde Türk toplumunun % 30'u kendi hesabına çalışmaktadır. Türk diasporası, Fransa'nın başkenti Paris ve civarındaki banliyöler başta olmak üzere Marsilya, Nantes, Bordeaux, Nice, Lyon şehirleri ve civarlarında yaşamlarını sürdürmektedir.¹³

Yukarıdaki örnekleme ilişkin verilen temel bilgilerden sonra bu alan araştırmasında kullanılan örneklemin sosyo-demografik özellikleri ise aşağıdaki gibi tespit edilmiştir (bkz. Tablo-1):

Tablo 1: Örneklemin sosyo-demografik özellikleri

Özellikler	(n)	(%)
+Cinsiyet	157	100
Erkek	104	66,2
Kadın	53	33,8
+Yaş	157	100
30 yaş - (-)	38	24,2
30-39 yaş arası	47	29,9
40 yaş - (+)	72	45,9
+Sosyo-Ekonomik Düzey	157	100
Üst+Ortanın üstü	30	19,1
Orta	116	73,9
Alt+Ortanın altı	11	07,0
+Medenî Durum	157	100
Bekâr	27	17,2
Evli	124	79,0
Boşanmış/Dul	06	03,8
+Eğitim Düzeyi	157	100
İlköğretim (İlkokul + Ortaokul)	46	29,3
Ortaöğretim (Lise)	68	43,3
Yükseköğretim (Y.Okul+ Üniversite)	33	21,0
Lisansüstü (Master + Doktora)	10	06,4
+Meslek Grubu	157	100
Esnaf	29	18,5
Nitelikli eleman	28	17,8
Serbest meslek	44	28,0
Ev hanımı	23	14,6
Öğrenci+Öğretmen	30	19,1
Emekli	03	01,9

13 Üskül, M. Zafer ve ark., *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Fransa Raporu*. www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/fransa_raporu.pdf, 2009, 3-4.

+Diasporik Yaşam Süresi	157	100
01-05 yıl arası	21	13.4
06-10 yıl arası	20	12.7
11-20 yıl arası	36	22.9
21-30 yıl arası	30	19.1
31- +	26	16.6
Fransa doğumlu	24	15.3

Yukarıdaki Tablo-1’de görüldüğü şekliyle bu saha çalışmasında, % 66,2’sinin erkek, % 33,8’inin kadın olduğu örneklem grubundaki 30 yaş ve altındakilerin oranının % 24,2, 30-39 yaş arasındakilerin oranının % 29,9, 40 yaş ve üzerindeki oranının ise % 45,9 olduğu saptanmıştır. Öte yandan katılımcıların büyük bölümünün orta sosyo-ekonomik düzeyde (% 73,9) ve evli (% 79) oldukları tespit edilirken; örneklemin % 43,3’ünün ortaöğrenim, % 29,3’ünün ilköğrenim, % 21’inin yükseköğrenim ve % 6,4’ünün ise lisansüstü mezunu olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra meslek dağılımı olarak da, serbest meslek sahiplerinin oranı % 28 iken öğrenci/öğretmenlerin oranı % 19,1 esnafın oranı % 18,5 ve nitelikli elemanların oranı ise % 17,8’dir. Son olarak deneklerden Fransa doğumlu olanların oranı % 15,3 iken, 20 yıldan fazla süredir Fransa’da yaşayanların oranı % 35,7, 10 yıl ve daha az süredir Fransa’da yaşayanların oranı ise % 26,1 olarak bulunmuştur.

a.b. Veri Toplama Araçları

Bu ampirik çalışmada, veri toplama aracı olarak (i) kişisel bilgi formu, (ii) dindarlık ölçeği ve (iii) umutsuzluk ölçeği kullanılmıştır. İç tutarlılık için yapılan analizleri sonucunda ölçeklerin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı değerleri psikometrik olarak kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur (Tablo-2 & Tablo-3). Bu alan araştırmasında kullanılan ölçme araçlarının psikometrik özellikleri ise aşağıdaki gibidir:

[i] Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların ‘(a) cinsiyet, (b) yaş, (c) sosyo-ekonomik düzey, (d) eğitim düzeyi, (e) medenî durum, (f) meslek ve (g) Fransa’daki yaşam süresi’ gibi demografik özellikleriyle ilgili bilgi elde etmek amacıyla düzenlenerek anket formunda yer verilmiştir.

[ii] Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği: Gorsuch & Venable (1983) tarafından, orijinalini Allport & Ross (1967)’un geliştirdiği ölçek üzerinde yapılan revize çalışmaları sonucunda geliştirilmiş bir ölçme aracıdır.¹⁴ Sözü

¹⁴ Allport, Gordon W. & Ross, Michael J., “Personal Religious Orientation and Prejudice”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 5 (4), 1967, 432-443.

edilen bu ölçekteki (örnek madde: “Dinin bana sağladığı en önemli fayda, sıkıntılı ve üzüntülü dönemlerimde bana huzur vermesidir”) her bir madde 5 dereceli likert tipi ölçek (5-kesinlikle katılıyorum; 1-kesinlikle katılmıyorum) üzerinden değerlendirilmektedir. Dikotomik olarak iki dindarlık tipolojisi biçimindeki dinsel yönelimleri ölçmeyi amaçlayan bu ölçek, ‘iç-güdümlü ve dış-güdümlü dinsel yönelim’ olarak iki temel alt ölçeğe sahiptir. Dolayısıyla 9 maddesi iç-güdümlü dinsel yönelimi; 11 maddesi de dış-güdümlü dinsel yönelimini ölçmek üzere düzenlenen ölçme aracı, toplamda 20 maddeden oluşmaktadır.¹⁵

Tablo-2: Her Yaş İçin Uygun Dinsel Eğilim Ölçeği güvenilirlik sonuçları - İç tutarlılık (Cronbach Alfa)-

Dinsel Yönelim [Alt Ölçekler]	Madde Sayısı	Cronbach Alfa	Ölçeğin Güvenirliği
(+) Toplam	20	.79	Oldukça
(i) İç-güdümlü	09	.77	Oldukça
(ii) Dış-güdümlü	11	.73	Oldukça

Tablo-2’deki iç tutarlılık için elde edilen psikometrik verilere göre –bu ampirik uygulama için yapılan- 20 maddelik dindarlık ölçeği toplam ve alt boyutları güvenilirlik analizi sonucunda; toplam ölçek Cronbach Alfa değerinin .79; 9 maddeden oluşan ‘iç-güdümlü dinsel yönelim’ alt ölçeği Cronbach Alfa değerinin .77; 11 maddeden oluşan ‘dış-güdümlü dinsel yönelim’ alt ölçeği Cronbach Alfa değerinin ise .73 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu güncel verilere göre kullanılan ölçme aracı güvenilirirdir.

[111] Beck Umutsuzluk Ölçeği: Bireyin geleceğe yönelik olumsuz beklentilerini ölçmek amacıyla Beck ve ark. (1974) tarafından geliştirilmiştir. Ergen ve yetişkin bireylere uygulanabilme özelliğine sahip olan bu ölçek, toplamda 20 maddeden oluşmaktadır. 0-1 puanları arasında cevaplanacak biçimde 11 doğru, 9 yanlış cevap anahtarı olan ve toplamda 20 doğru-yanlış önermeden meydana gelen bu ölçme aracındaki anahtara uyumlu her yanıt için 1 puan, uyumsuz her yanıt için ise 0 puan verilmektedir. Psikometrik olarak elde edilen aritmetik toplam, katılımcının “umutsuzluk puanı” olarak değerlendirilmektedir. 0 ile 20 arasında puan değişkenliği olan ölçeğin, nasıl yanıtlanacağıyla ilgili kısa bir yönergesi de bulunmaktadır. Katılımcıdan kendisi için

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gorsuch, Richard, L. & Venable, G. Daniel, “Development of An Age-Universal I-E Scale”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1983, 22, 181-187; Hill, Peter C. & Hood, Ralph W. J., *Measures of Religiosity*, Religious Education Press, Birmingham & Alabama, 1999, 121-123.

uygun gelen ifadeleri 'evet', uygun olmayanları ise 'hayır' şeklinde işaretlemesi istenen ölçek maddelerinin 11 tanesinde 'evet' seçeneği, 9 tanesinde de 'hayır' seçeneği 1 puan almaktadır. Dolayısıyla ölçekte yer alan '1, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 15, 19' numaralı tutum cümlelerinde 'hayır'; '2, 4, 7, 9, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 20' numaralı tutum cümlelerinde ise 'evet' yanıtı için birer puan verilmektedir. Puan ranjı 0-20 arasında değişen ölçekten alınan toplam puanlar yüksek olduğunda bireydeki umutsuzluğun yüksek olduğu varsayılır.

Öte yandan ölçme aracındaki 1, 5, 6, 13, 15, 19, numaralı önermeler 'gelecek ile ilgili duygular'; 2, 3, 9, 11, 12, 16, 17, 20 numaralı önermeler 'motivasyon kaybı'; 4, 7, 8, 10, 14, 18, numaralı önermeler de 'gelecek ile ilgili beklentiler'i ifade etmektedir. Özetle, umutsuzluğun duygusal, motivasyonel ve bilişsel yönlerini vurgulayan ölçek, gelecekle ilgili tutumlar çizelgesi ve klinisyenler tarafından kaydedilen psikiyatrik hastaların kötümserlik ifadeleri olmak üzere iki tür kaynaktan beslenerek hazırlanmıştır. Bu ölçeğin Türk kültürüne ilk adaptasyon çalışmaları Seber (1991) tarafından yapılmıştır.¹⁶ Daha sonraki süreçte ölçeğin Türk kültüründeki geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına Durak (1994) ve Durak & Palabıyıkoglu (1994) tarafından devam edilerek faktör analizleri sonucunda benzer alt boyutlar bulunmuştur.¹⁷

Tablo-3: Beck Umutsuzluk Ölçeği güvenilirlik sonuçları
- İç tutarlılık (Cronbach Alfa)-

Beck Umutsuzluk [Alt Ölçekler]	Madde Sayısı	Cronbach Alfa	Ölçeğin Güvenirliği
(+) Toplam	20	.76	Oldukça
(i) Gelecek-Duygular	06	.73	Oldukça
(ii) Motivasyon Kaybı	08	.72	Oldukça
(iii) Gelecek-Beklentiler	06	.59	Düşük

İç tutarlılığı görebilmek amacıyla Tablo-3'de yer alan BUÖ ve alt boyutlarının –bu alan çalışması için yapılan- güvenilirlik analizleri sonucuna göre,

16 Beck, Aaron T. ve ark., "The Measurement of Pessimism. The Hopelessness Scale", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42 (6), 1974, 861-865; Seber, Gülten, *Beck Umutsuzluk Ölçeği'nin Geçerliliği ve Güvenirliği Üzerine Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, Eskişehir, 1991; Seber, Gülten ve ark., "Umutsuzluk Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirliği", *Kriz Dergisi*, 1 (1), 1993, 140.

17 Durak, Ayşegül, "Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikoloji Dergisi*, 9 (31), 1994, 1-11; Durak, Ayşegül & Palabıyıkoglu, Refia, "Beck Umutsuzluk Ölçeği Geçerlik Çalışması", *Kriz Dergisi*, 2 (2), 1994, 311-319; Batıgün, *İntihar Olasılığı ve Cinsiyet*, 68-69.

20 maddeden oluşan Beck Umutsuzluk Ölçeği toplam Cronbach Alfa değerinin .76; 'Gelecek ile ilgili duygular' alt ölçeği Cronbach Alfa değerinin .73, 'Motivasyon kaybı' alt ölçeği Cronbach Alfa değerinin .72, 'Gelecek ile ilgili beklentiler' alt ölçeği Cronbach Alfa değerinin ise .59 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu ölçme aracının psikometrik olarak güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

b. İşlem

Metodolojik olarak genel tarama modeline dayanan bu ampirik araştırmanın uygulama sürecinde Fransalı Müslüman-Türk azınlık gruba, uygulanan anketin bir sınav veya test olmadığı, dolayısıyla da soruların doğru ya da yanlış yanıtları olmadığı özellikle ifade edilmiştir. Yukarıda psikometrik olarak teknik detayları verilen ölçeklerin yer aldığı anket formu, Fransalı Müslüman-Türk azınlık grubundan oluşan örnekleme iş yerlerine, camilere ve etrafındaki derneklerin kültür merkezlerine gidilerek uygulanmıştır. Anket uygulaması sürecinde cinsiyet farklılığına göre erkek katılımcıların isteksiz davrandıkları ve cevaplarken çabuk sıkıldıkları gözlenmiştir. Uygulama sürecinde, Fransa Din Hizmetleri Müşavirliği'ne bağlı camilerde görev yapan din görevlileri ile ülkede yaşayan Türk göçmen gençlerden yardım alınmıştır. Katılımcılara uygulama ile ilgili gerekli yönergeler verildikten sonra kişisel kimliklerinin gizli kalacağı ve gönüllülük esasına göre anketin doldurulacağı belirtilerek kimlik bilgileri istenmemiştir. Ayrıca, yanıtların gizliliği konusunda güvence verilen katılımcılara, uygulamanın ardından teşekkür edilmiştir. 2011 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen uygulamada deneklerin anket formunu 30-45 dakika arasında doldurdukları görülmüştür. Bu süreçte ayrıca katılımcıların Türkçe'yi kullanma becerilerinin de oldukça düşük olduğu gözlenmiştir.

Anket uygulaması, araştırmacının Kasım 2009-Kasım 2012 tarihleri arasını kapsayan doktora sonrası/post-doc "Avrupalı Müslüman-Türk Diasporasının Ruh Sağlığı ile Dindarlık İlişisini Haritalama" adlı özel/kişisel ampirik araştırma projesinin bir parçası olarak gerçekleştirilmiştir. Öte yandan bu araştırmanın nicel verilerinin analizinde SPSS 20.00 istatistik paket programı kullanılarak, elde edilen verilere Pearson Moment Korelasyon Analizi, t Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi'nin yanısıra çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey HSD ve Scheffe testi gibi Post Hoc istatistiksel analiz teknikleri uygulanmıştır. Bu analiz sürecinde 'yaş' bağımsız değişkeni 'sürekli değişken' olarak tanımlandığı için ilgili veriyi toplamak amacıyla açık uçlu soru sorulmuştur. Bunun yanı sıra anket formunda 'meslek türü' değişkeni de açık uçlu olarak yer alması ve elde edilen nitel veriler, diasporik yaşam kültürünün ortaya çıkarıldığı meslek çeşitleri dikkate alınarak analiz sürecinde "[1] Esnaf = (Kebabçı, kafeci, terzi, marketçi, berber, araba tamircisi), [2] Nitelikli eleman = (Mü-

hendis, mimar, hukukçu, bankacı, eczacı, hemşire, muhasebeci, akademisyen), [3] Serbest meslek, [4] Ev hanımı, [5] Öğrenci+öğretmen, [6] Emekli” şeklinde nicel olarak kodlanmıştır. Ayrıca, toplam olarak 189 denek üzerinde anket uygulaması yapılmış, fakat eksik dolun sebebiyle yapılan veri temizleme işleminden sonra bu anket sayısı 157 olarak belirlenmiştir.

c. Bulgular

Diasporik yaşamda dindarlık ile umutsuzluk arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedefleyen bu saha araştırmasındaki sözü edilen örüntü öncelikle korelasyon analizleriyle incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak yapılan korelasyon analizlerindeki araştırma deseni şu şekilde kurgulanmıştır: Bağımsız değişken = dindarlık tipolojisi: ‘iç-güdümlü dindarlık + dış-güdümlü dindarlık’; bağımlı değişken = umutsuzluk: ‘gelecek ile ilgili duygular + motivasyon kaybı + gelecek ile ilgili beklentiler’ (bkz. Tablo-4).

Tablo-4: İç-güdümlü ve dış-güdümlü dindarlık tipolojileri ile ümitsizlik arasındaki ilişki [Pearson Korelasyon]

- [Değişkenler] - Dinsel Yönelimler		Umutsuzluk [Toplam]	(i) Gelecek- Duygular	(ii) Motivasyon Kaybı	(iii) Gelecek- Beklentiler
İç-güdümlü Dindarlık	r	-0,094	0,205	-0,183	-0,126
	p	0,240	0,010*	0,022*	0,116
	n	157	157	157	157
Özet: İç-güdümlü Dindarlık & Gelecek-Duygular* İç-güdümlü Dindarlık & Motivasyon Kaybı (-)*					
Dış-güdümlü Dindarlık	r	0,293	0,104	0,302	0,033
	p	0,000*	0,193	0,000*	0,682
	n	157	157	157	157
Özet: Dış-güdümlü Dindarlık & Umutsuzluk-(Toplam)* Dış-güdümlü Dindarlık & Motivasyon Kaybı (+)*					
Açıklama: Düşük: $r < 0.30$; Orta: $0.30 < r < 0.70$; Yüksek: $r > 0.70$ *: $p < 0.05$; **: $p < 0.01$					

Tablo-4’de yer alan korelasyon analizi sonuçlarına göre; Fransa’da azınlık grup yaşamı sürdüren Müslüman-Türk katılımcıların iç-güdümlü dindarlık tipolojileri ile gelecek ile ilgili duygular alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = .205$; $p < .05$); motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -.183$; $p < .05$) görülmüştür.

Öte yandan yine Fransa'da azınlık grup yaşamı sürdüren Müslüman-Türk katılımcıların dış-güdümlü dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk (toplam puan) düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin ($r = .293$; $p < .05$) varlığı saptanmıştır. Ayrıca, -konuyla ilgili geliştirilen hipotezi doğrulayıcı biçimde- yine dış-güdümlü dindarlık tipolojisi ile motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyi arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = .302$; $p < .05$) bulunmaktadır.

Yukarıdaki yer alan korelasyon analizinin ardından, bu bulguları güçlendirmek ve ek bulgular elde etmek amacıyla "farklılık analizleri" de yapılmıştır. Bu bağlamda -araştırma deseni olarak- bu kez de 'sosyo-demografik değişkenler' bağımsız değişken; 'iç ve dış-güdümlü dindarlık tipolojileri' ile 'umutsuzluk alt boyutları' bağımlı değişken olarak tasarlanmış ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir. (bkz. Tablo-5 – Tablo-10).

Tablo-5: İç ve dış-güdümlü dindarlık puanları yüksek olanlara göre umutsuzluk arasındaki farklılaşmaya ilişkin sonuçlar [t Testi]

BUÖ Alt Boyutlar	İç-Dış Güdümlü Dindarlık	Sayı [N]	Ortalama Puan	Std. Sapma	t	p
Gelecek-Duygular	İç-güdümlü +	150	04,5	0,85	0,608	0,544
	Dış-güdümlü +	7	04,3	1,50		
Motivasyon Kaybı	İç-güdümlü +	150	02,7	1,43	-2,936	0,004*
	Dış-güdümlü +	7	04,3	1,11		
Gelecek-Beklentiler	İç-güdümlü +	150	01,7	1,06	-1,110	0,269
	Dış-güdümlü+	7	02,1	1,07		
Özet: İç ve dış-güdümlü Dindarlık & Motivasyon Kaybı*						
Umutsuzluk (Toplam)	İç-güdümlü +	150	10,3	2,14	-	0,026*
	Dış-güdümlü +	7	12,1	1,95		
Özet: İç ve dış-güdümlü Dindarlık & Umutsuzluk*						
Açıklama: * : $p < 0.05$; ** : $p < 0.01$						

Tablo-5'de görüldüğü gibi iç ve dış güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan Fransalı Müslüman-Türk katılımcılara göre -toplam puan- umutsuzluk düzeyleri ($t = -2,253$; $p < .05$) ile motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık ($t = -2,936$; $p < .05$) olduğu tespit edilmiştir. Bu nicel bulgulara göre iç-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların umutsuzluk düzeyi ile motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk puanları, dış-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olanlardan daha düşüktür.

Öte yandan iç veya dış güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan katılımcılara göre gelecek ile ilgili duygular ve beklentiler alt boyutlarındaki umutsuzluk puanları arasında istatistiksel olarak ($p > .05$) anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo-6: ‘Cinsiyet’ değişkenine göre dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk alt boyutları arasındaki farklılaşmaya ilişkin sonuçlar [t Testi]

Değişkenler (Alt Boyutları)	Cinsiyet	Sayı [N]	Ortalama Puan	Std. Sapma	t	p
Dindarlık Tipolojileri						
İç-güdümlü Dindarlık	Erkek	104	36,6	6,19	-2,475	0,014*
	Kadın	53	38,9	3,60		
Dış-güdümlü Dindarlık	Erkek	104	30,7	6,33	1,086	0,279
	Kadın	53	29,5	5,73		
Umutsuzluk Alt Boyutları						
Gelecek-Duygular	Erkek	104	04,4	0,93	-0,831	0,407
	Kadın	53	04,6	0,77		
Motivasyon Kaybı	Erkek	104	02,8	1,51	0,562	0,575
	Kadın	53	02,7	1,33		
Gelecek-Beklentiler	Erkek	104	01,8	1,05	1,027	0,306
	Kadın	53	01,6	1,08		
Açıklama: *: $p < 0.05$; **: $p < 0.01$						

Tablo-6’da yer verilen ampirik bulgulara bakıldığında, ‘cinsiyet’ değişkenine göre Fransalı Müslüman-Türk katılımcı kadın ve erkeklerin iç-güdümlü dindarlık düzeyleri arasında psikometrik olarak ($t = -2,475$; $p < .05$) anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kadın katılımcıların iç-güdümlü dindarlık puanları, erkeklerden daha yüksek bulunmuştur.

Bunun yanı sıra yukarıda sözü edilen değişken bağlamında kadın ve erkeklerin umutsuzluk alt boyutları puanları arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > .05$).

Tablo-7: ‘Yaş’ değişkenine göre dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk alt boyutları arasındaki farklılaşmaya ilişkin sonuçlar [Tek Yönlü ANOVA]

Değişkenler (Alt Boyutları)	Yaş	Sayı [N]	Ortalama Puan	Std. Sapma	F	p
Dindarlık Tipolojileri						
İç-güdümlü Dindarlık	30-(-)	38	37,4	4,12	0,413	0,662
	30-39	47	36,8	5,80		
	40-(+)	72	37,8	6,05		
Dış-güdümlü Dindarlık	30-(-)	38	30,6	5,69	0,125	0,882
	30-39	47	29,9	5,66		
	40-(+)	72	30,4	6,72		
Umutsuzluk Alt Boyutları						
Gelecek- Duygular	30-(-)	38	04,7	0,53	1,162	0,316
	30-39	47	04,5	0,88		
	40-(+)	72	04,4	1,01		
Motivasyon Kaybı	30-(-)	38	02,6	1,30	0,830	0,438
	30-39	47	03,0	1,57		
	40-(+)	72	02,7	1,44		
Gelecek- Beklentiler	30-(-)	38	01,4	1,06	1,635	0,198
	30-39	47	01,9	1,14		
	40-(+)	72	01,8	1,00		

Açıklama: *: $p < 0.05$; **: $p < 0.01$

Tablo-7’deki ampirik bulgular dikkate alınarak ‘yaş’ değişkenine ilişkin elden edilen istatistiksel veriler incelendiğinde, adı geçen bu bağımsız değişken kapsamında belirlenen yaş gruplarına göre Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk alt boyutları arasında ($p > .05$) anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmamıştır.

Tablo-8: ‘Sosyo-ekonomik düzey’ değişkenine göre dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk alt boyutları arasındaki farklılaşmaya ilişkin sonuçlar [Tek Yönlü ANOVA]

Değişkenler (Alt Boyutları)	Sosyo-Ek. Düzye	Sayı [N]	Ortalama Puan	Std. Sapma	F	p
Dindarlık Tipolojileri						
İç-güdümlü Dindarlık	Ü+O Üstü	30	36,4	6,07	0,624	0,537
	Orta	116	37,7	5,31		
	A+O Altı	11	37,5	6,73		
Dış-güdümlü Dindarlık	Ü+O Üstü	30	29,0	5,98	1,904	0,152
	Orta	116	30,3	6,00		
	A+O Altı	11	33,2	7,49		
Umutsuzluk Alt Boyutları						
Gelecek- Duygular	Ü+O Üstü	30	04,6	0,81	1,085	0,340
	Orta	116	04,5	0,83		
	A+O Altı	11	04,2	1,47		
Motivasyon Kaybı	Ü+O Üstü	30	02,7	1,51	2,748	0,067
	Orta	116	02,7	1,38		
	A+O Altı	11	03,7	1,79		
Gelecek- Beklentiler	Ü+O Üstü	30	01,4	0,93	3,797	0,025* (F=1-3)
	Orta	116	01,7	1,02		
	A+O Altı	11	02,4	1,50		
Açıklama: *: p < 0.05; **: p < 0.01						

Yukarıdaki Tablo-8’de ‘sosyo-ekonomik düzey’ değişkenine ilişkin yapılan farklılık analizlerine göre de, öncelikle belirlenen sosyo-ekonomik gruplara göre Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların iç ve dış-güdümlü dindarlık tipolojileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p > .05$) düzeyde bir farklılık tespit edilmemiştir.

Ancak, yine bu bağımsız değişkende belirlenen gruplara göre Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların gelecek ile ilgili beklentiler alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında anlamlı düzeyde ($F = 3.797$; $p < .05$) bir farklılık bulunmuştur. Buna göre, sosyo-ekonomik düzeyi alt ve ortanın altı olanların gelecek ile ilgili beklentilerine ilişkin umutsuzluk düzeyleri, üst ve ortanın üstü sosyo-ekonomik düzeye sahip olan Fransalı Müslüman-Türk katılımcılardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Tablo-9: ‘Eğitim düzeyi’ değişkenine göre dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk alt boyutları arasındaki farklılaşmaya ilişkin sonuçlar [Tek Yönlü ANOVA]

Değişkenler (Alt Boyutları)	Eğitim Düzeyi	Sayı [N]	Ortalama Puan	Std. Sapma	F	p
Dindarlık Tipolojileri						
İç-güdümlü Dindarlık	İlköğretim	46	36,6	6,45	1,037	0,378
	Ortaöğretim	68	37,4	5,69		
	Yükseköğretim	33	38,0	4,15		
	Lisansüstü	10	39,7	3,59		
Dış-güdümlü Dindarlık	İlköğretim	46	31,8	5,45	3,653	0,014* (F=1-3) (F=1-4)
	Ortaöğretim	68	30,8	5,88		
	Yükseköğretim	33	27,6	7,35		
	Lisansüstü	10	28,4	3,53		
Umutsuzluk Alt Boyutları						
Gelecek- Duygular	İlköğretim	46	04,5	0,89	0,587	0,625
	Ortaöğretim	68	04,5	0,92		
	Yükseköğretim	33	04,3	0,85		
	Lisansüstü	10	04,7	0,67		
Motivasyon Kaybı	İlköğretim	46	02,9	1,56	2,135	0,098
	Ortaöğretim	68	02,9	1,37		
	Yükseköğretim	33	02,4	1,39		
	Lisansüstü	10	02,0	1,33		
Gelecek- Beklentiler	İlköğretim	46	01,7	1,08	0,537	0,658
	Ortaöğretim	68	01,8	1,05		
	Yükseköğretim	33	01,7	1,16		
	Lisansüstü	10	01,4	0,70		

Açıklama: *: $p < 0.05$; **: $p < 0.01$

Tablo-9’deki yer alan ampirik veriler doğrultusunda ‘eğitim düzeyi’ değişkenine göre azınlık grup yaşamı sürdüren Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların dış-güdümlü dindarlık düzeyleri arasında ($F = 3.653$; $p < .05$) anlamlı bir farklılık gözlenmiştir. Dolayısıyla elde edilen bu farklılık analizlerine göre, ilköğretim mezunu Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların dış-güdümlü dindarlık düzeylerinin, yükseköğretim ve lisansüstü mezunlarından anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Öte yandan yine bu istatistiksel bulgular kapsamında, eğitim düzeyi değişkenine göre, Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların iç-güdümlü dindarlık

düzeyleri ile umutsuzluk alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p > .05$).

Tablo-10: ‘Diasporik yaşam süresi’ değişkenine göre dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk alt boyutları arasındaki farklılaşmaya ilişkin sonuçlar [Tek Yönlü ANOVA]

Değişkenler (Alt Boyutları)	Diasporik Yaşam	Sayı [N]	Ortalama Puan	Std. Sapma	F	p
Dindarlık Tipolojileri						
İç-güdümlü Dindarlık	10(-)	54	38,6	3,89	3,327	0,021* (F=1-4) (F=2-4)
	11-20	33	38,7	3,41		
	20-(+)	32	36,5	7,00		
	Fran. Doğ.	38	35,4	7,01 6,48		
Dış-güdümlü Dindarlık	10(-)	54	30,4		0,332	0,802
	11-20	33	29,6	6,68		
	20-(+)	32	30,0	5,26		
	Fran. Doğ.	38	31,0	6,02		
Umutsuzluk Alt Boyutları						
Gelecek- Duygular	10(-)	54	04,6	0,74	0,795	0,499
	11-20	33	04,6	0,70		
	20-(+)	32	04,3	0,93		
	Fran. Doğ.	38	04,4	1,13		
Motivasyon Kaybı	10(-)	54	02,5	1,18	1,593	0,193
	11-20	33	02,6	1,75		
	20-(+)	32	03,2	1,52		
	Fran. Doğ.	38	02,8	1,42		
Gelecek- Beklentiler	10(-)	54	01,7	0,87	3,691	0,013* (F=2-3) (F=2-4)
	11-20	33	01,2	0,94		
	20-(+)	32	02,0	1,26		
	Fran. Doğ.	38	01,9	1,13		

Açıklama: * : $p < 0.05$; ** : $p < 0.01$

Yukarıda yer alan Tablo-10'daki nicel verilere bakıldığında, ‘diasporik yaşam süresi’ değişkeni bağlamında Fransa'daki yaşam sürelerine göre katılımcıların iç-güdümlü dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık ($F = 3.327$; $p < .05$) bulunmaktadır. Dolayısıyla Fransa doğumlu olan katılımcıların iç-güdümlü dindarlık düzeyleri, 20 yıl ve daha az süredir Fransa'da yaşayanlardan anlamlı derecede daha düşüktür.

Öte yandan yine aynı değişken dikkate alınarak gelecek ile ilgili beklentiler alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında da anlamlı bir farklılık ($F = 3.691$; $p < .05$) tespit edilmiştir. Bu ampirik verilere göre, 11-20 yıl arasında diasporik yaşam geçmişi olanların gelecek ile ilgili beklentiler alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri, 20 yıldan fazla süredir Fransa'da yaşayanlardan ve Fransa doğumlulardan anlamlı derecede daha düşüktür.

Bunun yanında 'diasporik yaşam süresi' bağımsız değişkenine göre, dış-güdümlü dindarlık ile gelecek ile ilgili duygular ve motivasyon kaybı alt boyutlarındaki umutsuzluk düzeyleri arasında anlamlı derecede ($p > .05$) farklılıklar saptanamamıştır.

Yorum ve Tartışma

Umutsuzluk, bireyin olmasını arzu ettiği bir isteğin/durumun gerçekleşmeyeceği veya istenmeyen bir durumun gerçekleşebileceği ve tüm bu durumlara ilişkin sonucu değiştirecek bir şeylerin olmadığı ve/veya olmayacağı şeklindeki duygusal beklentidir. Bu nedenle klinik psikoloji ve psikiyatri literatüründe, umutsuzluğun bazı depresyon çeşitlerine sebep olduğu ileri sürülmektedir. Bunun yanı sıra sözü edilen bu olgunun bireylerdeki umutsuzluk durumlarını tetikleyen adil dünya inancı, öğrenilmiş çaresizlik, yalnızlık ile iç ve dış kontrol odağı gibi psikolojik olgularla da ilişkisinin olduğu görülmektedir.¹⁸ Bu kapsamda umutsuzluk ile çok yakından ilişkili olan önemli bir diğer temel değişken de din/darlıktır. Dolayısıyla psiko-teolojik bir etken olarak kader inancı, prütan iş ve kariyer ahlâkı gibi olgularla ilişkilendirilebilecek olan dinin umutsuzluk ile çok yakın bir ilişkisinden söz edilebilir.

Fransalı Müslüman-Türk azınlık grup örneklemini kullanılarak temelde diasporik yaşamdaki –derinlemesine boyut olarak- dindarlık ile umutsuzluk ilişkisinin ele alındığı bu ampirik çalışmada, konuya ilişkin elde edilen istatistiksel açıdan anlamlı nicel verilerin, genelde beklentilere ters düşmeyen bir örüntü yansıttığı saptanmıştır.

Bu makalede, konuyla ilgili kurgulanan hipotezlerin (11+11) psikometrik olarak doğrulanıp doğrulanmadığına bakıldığında, yapılan korelasyon analizleri sonucunda ilgili hipotezlerin test edildiği ($p < .05$) saptanmıştır (bkz. Tablo-4). Dolayısıyla, umutsuzluk olgusunun alt boyutlarına korelasyonel bağlamda bakıldığında iç-güdümlü dindarlık puanı yüksek olan Müslüman-Türk katılımcıların motivasyon kaybı alt boyutundaki umutsuzluk düzeylerinin, dış-güdümlü dindarlık puanı yüksek olan azınlık gruptan daha düşük

18 Uğur, Düzgün, *Dünyayı Adil Algılama ve Geleceğe Dair Umut/Umutsuzluk: Depresyon Tanısı Alan ve Almayan Kişilerde Adil Dünya İnancı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2007, 3-27.

olduğu gözlenmiştir.

Öte yandan konuya farklılık temelinde yaklaşıldığında ise, yine yukarıda kurgulanan diğer hipotezin (i) doğrulandığı ($p < .05$) tespit edilmiştir (bkz. Tablo-5). Farklılık temelinde dayalı olarak elde edilen bu ampirik sonuca göre de, iç-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan Müslüman-Türk katılımcıların umutsuzluk düzeylerinin ($X=10.3$), dış-güdümlü dindarlık düzeyi yüksek olan azınlık gruptan ($X=12.1$) daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Bu görgül araştırmadaki yer alan nicel veriler bağlamında dindarlık ile umutsuzluk arasındaki gerek farklılık gerekse ilişkisel temele dayalı ampirik sonuçlara bakıldığında, konuyla ilgili oluşturulan yerli ve yabancı din psikolojisi literatürü tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür.¹⁹

Konuyla ilgili olarak Kızılgeçit (2011) tarafından, 16-60+ yaş aralığındaki 1003 kalıtmıcı üzerinde rastsal örneklem yoluyla yapılan saha çalışması sonucunda; yalnızlık ve umutsuzluk ile dindarlık arasında anlamlı düzeyde negatif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.²⁰ Öte yandan yine Kimter (2006) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada ise, dindarlık ile umut arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu ve bu çerçevede kendisini güçlü dindar olarak tanımlayan bireylerin “güçlü umut” düzeyine sahip oldukları saptanmıştır.²¹ Yine İmamoğlu & Yavuz (2011) tarafından benzer örneklem üzerinde 18-25 yaş üniversite gençliğinde dinsel inançlar ve umutsuzluk ilişkisini incelemeyi amaçlayan başka bir görgül çalışmada ise,

19 Hill, Peter C. & Pargament, Kenneth I., “Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research”, *American Psychologist*, 58, 2003, 65-72; Steenwyk ve ark., Images of God as They Relate to Life Satisfaction and Hopelessness, 93-94; Arnette, Natalie C. ve ark., “Enhancing Spiritual Well-Being Among Suicidal African American Female Survivors of Intimate Partner Violence”, *Journal of Clinical Psychology*, 63 (10), 2007, 910-922; Levin, Jeffrey S. & Chatters, Linda M., Research on Religion and Mental Health: An Overview of Empirical Findings and Theoretical Issues, *Handbook of Religion and Mental Health* (içinde), Ed. Harold. G. Koenig, Academic Press, San Diego, 1998, 34-48; İmamoğlu & Yavuz, Dinî İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi, 240-241; Kızılgeçit, Muhammed, *Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, 223-224; Kimter, Nurten, Dinî İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* [içinde], Ed. H. Hökelekli, D.E.M. Yayınları, İstanbul, 2006, 206-207; Şahin, Adem, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 2002, 154-156; Seybold, Kevin S. & Hill, Peter C., “The Role of Religion and Spirituality in Mental and Physical Health”, *Current Directions in Psychological Science*, 10 (1), 2001, 22-24; Pargament, Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, Guilford Press, New York, 1997.

20 Kızılgeçit, *Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*, 223-226.

21 Kimter, *Dinî İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi*, 234-243.

araştırmada yer alan üniversiteli gençlerin dinsel inanç düzeylerinin genel olarak yüksek; buna karşın umutsuzluk düzeylerinin de düşük olduğu bulunmuştur. Özetle araştırma sonuçlarına göre de dinsel inanç düzeyi ile umutsuzluk düzeyi arasında anlamlı derecede negatif bir ilişki tespit edilmiştir.²²

Din psikolojisi literatüründe önemli bir dindarlık modeli olarak ortaya çıkan ve pratik kullanımı sebebiyle hâlâ alandaki popülaritesini koruyan içgüdümlü dindarlığın en önemli yönlerinden birisi -Allport & Ross (1967) tarafından geliştirilen ilgili ölçekte yer alan 'Allah'ın huzurunda olduğumu sık sık güçlü bir şekilde hissedirim,' maddesinde de görüldüğü gibi- Tanrı'ya olan adanmışlık ve yakınlık duygusudur. Hill & Pargament'e (2003) göre birçok dinsel gelenekte Tanrı imajından daha çok Tanrı'ya yakınlık, dinin bir fonksiyonu olarak daha ön plandadır. Bu nedenle Tanrı imajı, Tanrı'ya algılanan yakınlık olarak psikolojik iyi olma durumunun çeşitli yönlerinin bir yordayıcısı olarak görülmeyebilir. Dolayısıyla örneğin, Tanrı'ya kendisini daha fazla yakın hisseden bireyin daha yüksek benlik saygısı, daha düşük depresyon, umutsuzluk ve yalnızlık ile daha iyi bir psikolojik uyum ve psiko-sosyal beceri deneyimlerine sahip olduğu söylenebilir.²³ Bu bağlamda konuyla ilgili Steenwyk ve ark. (2010) tarafından Tanrı imajlarının yaşam doyumu ve umutsuzluk ile ilişkisine yönelik 254 Amerikalı kolej öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışmada, katılımcı cinsiyeti ile 'kontrol eden Tanrı imajı/controlling God' arasında anlamlı bir etkileşim olduğu görülmüştür. Buna göre, daha fazla kontrol eden Tanrı imajına sahip kadınların ümitsizlik düzeyleri daha yüksek bulunurken; aynı imaja sahip erkeklerin ümitsizlik düzeylerinin ise daha düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca bu çalışmada 'erkek ve kadınların sahip oldukları anneliğe özgü özelliklerin yüklendiği Tanrı imajının daha düşük umutsuzluk ile ilişkili' olabileceği öngörüsüne dayalı olarak geliştirilen hipotezin doğrulanmadığı görülmüştür.²⁴

Diasporik yaşam özelinde küreselleşmenin ortaya çıkardığı 'yurtsuzluk duygusu' da ruh sağlığı açısından bilimsel olarak üzerinde durulmaya değer bir konu olarak ortada durmaktadır. Yaşanan kültürel ve teknolojik dönüşümler, göçmen hayatı yaşayan azınlık grupların yüzyıllardır bel bağladıkları psikolojik emniyet kaynaklarını adeta kurutmuştur. Bu emniyet hissini beslediği kaynakların kurutulması ise beraberinde telafi mekanizmasını çalıştırmak için sahte bir maneviyat getirmiştir. Sözü edilen bu maneviyatın temel prensiplerini ise (a) sürekli ilerleme, (b) daha çok üretme ve tüketme, (c) ya-

22 İmamoğlu & Yavuz, *Dinî İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi*, 239-242.

23 Hill & Pargament, *Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research*, 65-72.

24 Steenwyk ve ark., *Images of God as They Relate to Life Satisfaction and Hopelessness*, 91-94.

rışma/rekabetçi olma fikirleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla diasporik yaşamda göçmenlerin sosyal yaşamlarından evlerine çekilmeleri, içinde yaşadıkları Batı kültürünün de etkisiyle göçmenlerin atomize olmasıyla endişe, umutsuzluk, kaygı ve depresyon gibi psikolojik bozukluklar yangın bir ruh hali olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kültürel köklerinden koparılan göçmenler yalnızlığa itilmekte, yalnızlık da onları endişeye ve umutsuzluğa yöneltmektedir. Bu kaygılı ve umutsuz ruh haliyle başa çıkabilmek için göçmen birey olabildiğince çok şeye sahip olmak ister. Böylelikle küresel dönemde göçmen, daha fazla maddî kazanıma sahip olarak içindeki yurtsuzluk duygusunu iyileştirmeye çabalamaktadır. Bu ve benzeri diasporik yaşamsal gerçeklikler çerçevesinde onsekizinci yüzyıldan bu yana vatan özlemi ve gurbette olmanın acısı üzerine psikoloji ve psikiyatri alanında çeşitli çalışmalar yapılagelmiştir.²⁵

Bu ampirik çalışma örneğini Fransa'da azınlık grup yaşamı sürdüren göçmenlerin oluşturduğu göz önüne alınacak olursa, elde edilen ampirik sonuçların umutsuzluk olgusu bağlamında ayrı bir önemi söz konusudur. Dolayısıyla konuya göçmenlik yaşamı üzerinden küreselleşme ve hoşnutsuzlukları bağlamında bakıldığında, küreselleşmenin çok kazanan mutlu bir zümrenin refah yolunda hızla ilerlediği; çoğunluğun ise sefalet ve umutsuzluk içinde yaşamaya mecbur olduğu psiko-sosyo-antropo-ekonomik olarak bir kazananlar ve kaybedenler dünyası ortaya çıkardığı söylenebilir.²⁶ Böylesi bir sosyo-kültürel ortamda kendi kültürüne yabancı bir ülkede yaşayan göçmen için dinin –din psikolojisi literatüründe ele alınan- 'sosyal destek' modeli oldukça önem arz etmektedir. Zira yaşanan iç ve dış göçler, bireylerde depresyon ve umutsuzluk duygularını arttıran önemli yaşamsal faktörlerden olduğu için doğal olarak diasporik yaşamda sosyal destek olgusu ön plana çıkmaktadır.

Yukarıda da vurgulandığı gibi din ve ruh sağlığına ilişkin literatürdeki öne sürülen modellerin başında sosyal destek modeli gelmektedir. Sözü edilen bu yaklaşıma göre, destekleyici birey ilişkileri, birçok psiko-somatik rahatsızlığın önlenmesinde etkilidir.²⁷ Bir anlamda -kaynağını daha çok adanmışlık hissiyle iç-güdümlü dinsel yönelimden aldığı ön görülebilecek olan- dinsel katılım da, bir çeşit sosyal destek formu olduğu için dindar göçmen bireyin ruh sağlığına doğrudan pozitif etki edeceği varsayılır. Bu bağlamda diasporik yaşam süren iç-güdümlü dindar olan göçmenler, dinde sosyal destek ve sıkı güven ilişkileri

25 Sayar, Kemal, "Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları", *Yeni Symposium*, 39 (2), 2001, 85-87.

26 Sayar, *Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları*, 83; Sosyo-teolojik yansımaları için bkz. Kılavuz, Ulvi M., "Küreselleşen Dünyada Din", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 2002, 208-209.

27 Krş. Seybold & Hill, *Religion and Spirituality in Mental and Physical Health*, 23.

yaşayarak sosyal bir gruba ait olma hissine sahip olabilirler. Böylece din, kritik yaşam olayları, ruh ve beden sağlığı başta olmak üzere azınlık grup hayatı süren göçmenlerin genel iyi olma düzeylerine pozitif yönde olumlu bir katkı yapar. Konuyla ilgili yapılan birçok ampirik çalışma, dinsel gruplarda sosyal desteğin yüksek bir orana sahip olduğunu kanıtlamıştır. Dolayısıyla algılanan sosyal destek, ruh sağlığı ve dindarlık arasında önemli bir arabulucu olarak gözükmektedir. Örneğin konuya Müslüman-Türk azınlık grup açısından yaklaşıldığında, cami/mescit gibi kutsal mekânlarda yapılan vaazlar, okunan ve dinlenen kutsal metinler, ibadetler, ibadetlerden sonra birlikte geçirilen zamanlar, göçmenlerin psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarını paylaşmalarına ve birbirlerine yardım etmelerine neden olabilir. Buna paralel olarak aynı kutsal varlığa inandıkları, aynı dinsel pratikleri yaptıkları, aynı dinsel duygu ve düşüncelere sahip oldukları için Müslüman-Türk göçmenlerde psiko-sosyo-teolojik içerikli bir “birlik duygusu” gelişebilir. Bu inanç bağının da, doğal olarak ‘azınlık psikolojisi’ içindeki göçmenlerin birbirine daha fazla bağlanmalarına ve birbirlerine güvenmelerine yol açabilir. Sonuç olarak tüm bu sözü edilen psiko-sosyo-teolojik eksenli faktörler de göçmenler üzerinde pozitif olarak etkisini gösterebilir.²⁸

Öte yandan umutsuzluk ve din arasındaki negatif ilişkinin yanı sıra, konuya teorik olarak tersinden bakıldığında ise, umut ve din arasındaki pozitif ilişkiden de söz edilebilir. Bu sebeple konuya İslam teolojisi özelinde yaklaşıldığında, Müslüman bir göçmenin inanç yapılanmasında umudun önemli bir psiko-teolojik değerinin olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Müslüman göçmen için umut kesinlikle boş bir kuruntu değil, Allah’a inanmaktan ve güvenmekten kaynaklanan güçlü ve samimi bir duygusal yaşantı durumudur.²⁹ Konuyla ilgili literatürde, dinsel inanç ve pratikler ile umut ve iyimserlik arasındaki ilişkiyi analiz eden on beş çalışmadan on ikisi, sözü edilen olgular arasında psikometrik açıdan anlamlı düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu alanda yapılan hiçbir çalışma, dindar bireylerin dindar olmayanlardan daha az ümitvar ya da iyimser olduğunu ortaya koymamıştır. İşte bu noktada dinin ruh sağlığına en önemli katkılarından birisi de ‘iyimserlik/optimizm’dir. Plante ve arkadaşlarının farklı yerleşim yerlerinden, farklı dinsel gruplara bağlı ve farklı öğretim kurumlarına devam eden 242 üniversite öğrencisi üzerine yaptıkları çalışmada, güçlü dinsel inanca sahip olan öğren-

28 Köylü, Mustafa, “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme”, *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 2007, 65-92, 81-84; Apaydın, Halil, “Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (2), 2010, 68.

29 Kasapoğlu, *Kur’an’da Ümit - İman İlişkisi*, 176.

cilerin yaşamı anlamlandırma, iyimserlik ve ötekine yardım etme düzeyleri daha yüksek; kaygı ve stres düzeyleri ise daha düşük bulunmuştur.³⁰

Sonuç olarak, bireylerin psikolojik ihtiyaçlarının başında, temelde (a) gündelik yaşamın zorluklarından kurtulmak, (b) açıklayamadıkları bazı yaşamsal olaylar karşısında hissedilen korkulardan sıyrılmak, (c) gelecekleriyle ilgili endişelerini gidermek ve (d) devamlı bir ruh huzuruna kavuşmak gelmektedir. Bu noktada din, bireyler için başa çıkılması güç acı ve ıstırapları azaltan ve onlara teselli vererek tüm yaşamı kuşatıcı bir umut kaynağıdır. Bu nedenle bireyler dinsel inançlarına tutunarak umutsuzluklarının üstesinden gelebilirler. Zira din, diğergamlık, sabır, mücadele ve umut duygularını bireylerde aktive ederek yaşamsal bazı acıları hafifleten, yaşam enerjisini besleyen itici bir güç olarak onları umutsuzluklarına karşı sonsuz bir biçimde koruyabilme özelliğine sahiptir. Böylelikle, dinsel inançlar ve dua gibi pratikler, bireylere bir dünya görüşü, olaylara bakış açısı, hayat ve ölüm ötesi hakkında bilimin sağlayamadığı bir umut ve teselli verebilir. Dolayısıyla geçici olmayan dinamik bir güven duygusu veren din, aynı zamanda bu temel güven duygusunun da kaynağını oluşturmaktadır.³¹

Ayrıca göçmenin hayatına bir anlam kazandıran dinsel inanç ve değerlerin en önemli fonksiyonlarından biri, göçmenlerin hayat tarzlarından kaynaklanan boşluk, anlamsızlık ve ölüm gibi onları içinde yaşadıkları yabancı sosyo-kültürel ortamda umutsuzluğa sürükleyen bir takım kaygıların üstesinden gelebilmesidir. Zira Allah'a, kadere, evrensel düzene ve âhirete olan inanç, göçmenlerin karşılaşılabilecekleri en kötü tecrübelerin bile bir anlamı olduğunu öğreterek umutsuzluğa düşmelerine engel olabilir.³² Bu bağlamda dindar bireyler için inanç, umutsuz duygu ve düşüncelere karşı koymada önemli bir psiko-teolojik rol oynayabilir. Örneğin yapılan ampirik çalışmalarda, HIV pozitif olan dindar hastalar ile depresyona yakalanmadan önce din ile daha çok ilgilenen hastaların, dindar olmayan hastalara göre umutsuzluk düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur.³³ Kısaca dinsel inançlar ve değerler, sarsıcı durumlarda azınlık grup yaşamı sürdüren göçmenlere bir tür sığınak oluşturmakta, bütün alternatiflerin tükendiği durumlarda bile umut kapılarını açık

30 Koenig, Harold G., "Religion and Medicine II: Religion, Mental Health, and Related Behaviors", *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 31 (1), 2001/2002, 99; Plante, Thomas G. ve ark., "The Association between Strength of Religious Faith and Psychological Functioning", *Pastoral Psychology*, 48 (5), 2000, 406-411'den akt. Köylü, Mustafa, "Ruh ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 2010, 16-17.

31 İmamoğlu & Yavuz, *Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi*, 233-234.

32 Kızılgöç, *Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*, 219.

33 Murphy ve ark., *Dini İnanç ve Uygulamaların Depresyon ve Umutsuzlukla İlişkisi*, 163.

tutarak, göçmen psikolojisine ciddi bir psiko-teolojik destek sağlamaktadır. Umutsuzluk durumlarında din, göçmene farklı bir anlam penceresi açarak yaşadıklarını kontrol edebileceğine olan inancını güçlendirici bir fonksiyon icra etmektedir. Bu desteğin, aynı zamanda göçmenlerin kendilerine olan benlik saygılarını besleyici bir rol üstlendiği de söylenebilir.³⁴

Öte yandan bu çalışmada, din ve umutsuzluk arasındaki ilişkiye ek olarak sosyo-demografik değişkenlere göre dindarlık tipolojileri ile umutsuzluk arasındaki farklılıklara da –özet olarak- bakılmıştır. Bu bağlamda ‘cinsiyet’ değişkenine göre iç-güdümlü dindarlık puanları arasında anlamlı ($p < .05$) farklılıklar görülmüştür. Yani kadınların iç-güdümlü dindarlık puanları erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Ancak, adı geçen değişkene göre göçmenlerin umutsuzluk düzeyleri arasında herhangi bir anlamlı farklılık ($p > .05$) bulunmamıştır (bkz. Tablo-6). Bunun yanı sıra ‘yaş’ değişkenlerine göre, umutsuzluk alt boyutları ile iç ve dış-güdümlü dindarlık arasında ($p > .05$) anlamlı bir farklılık bulunmazken (bkz. Tablo-7); ‘sosyo-ekonomik düzey’ değişkenine göre de dindarlık tipolojileri arasında anlamlı ($p > .05$) düzeyde bir farklılık tespit edilmemiştir. Fakat yine aynı değişkene göre gelecek ile ilgili beklentiler alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında anlamlı düzeyde ($p < .05$) bir farklılık bulunmuştur (bkz. Tablo-8). Ayrıca yine demografik değişkenlerden bir diğeri olan ‘eğitim düzeyi’ ile ilgili nicel sonuçlara bakıldığında da, bu değişkene göre Fransalı Müslüman-Türk katılımcıların dış-güdümlü dindarlık puanları arasında ($p < .05$) anlamlı farklılık gözlenirken; umutsuzluk alt boyutları arasında anlamlı ($p > .05$) bir farklılık bulunmamıştır (bkz. Tablo-9). Son olarak ‘diasporik yaşam süresi’ değişkenlerinden elde edilen verilere bakıldığında ise, adı geçen değişken ile iç-güdümlü dindarlık ve gelecek ile ilgili beklentiler alt boyutundaki umutsuzluk düzeyleri arasında anlamlı ($p < .05$) bir farklılık tespit edilmiştir (bkz. Tablo-10). Bu saha çalışması çerçevesinde ele alınan olgulara ilişkin elde edilen bu yan verilere yönelik yapılan analizlerin, ilgili literatürde birbirinden farklı düzeylerde ve boyutlarda ele alındığı ve tartışıldığı görülmektedir.³⁵

34 Karaca, Faruk, “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6 (16), 2003, 85.

35 Sonuçları karşılaştırmak için ayrıca bkz. Karaca, Faruk, *Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat*, Bil Yayınları, İstanbul, 2001, 245-261; Kurt, Abdurrahman, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 2009, 1-24; Taplamacioğlu, Mehmet, “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 1962, 145-148; Kızılgöç, Yılmaz, *Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*, 150-194; Köktaş, Mehmet E., *Türkiye’de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, 82-118; Miller, Alan S. & Stark, Rodney, “Gender and Religiousness: Can Socialization Explanations Be Saved?” *American Journal of Sociology*, 107 (6), 2002, 1400-1422; Onay, Ahmet, *Dindarlık, Etkileşim ve Deği-*

Son olarak, –tespit edilebildiği kadarıyla- Türk din psikolojisi literatüründe Müslüman-Türk azınlık grup üzerinde dindarlık ve umutsuzluk ilişkisini ampirik düzeyde ilk kez inceleyen bu görgül çalışmadan elde edilen veriler kapsamında konuyla ilgilenen araştırmacılara ve hedef kitleye hizmet üreten kurumlara yönelik şu önerilerde bulunulabilir:

- Bu uygulama yer alan nicel veriler, psikometrik olarak standardizasyonu yapılmış ölçme aracı kullanılarak elde edilmiştir. Dolayısıyla Türk din psikolojisi literatüründe bundan sonraki konuyla ilgili çalışmalarda daha derinlikli ve detay sonuçlar elde edebilmek için nitel içerikli araştırma desenleri de kullanılmalıdır.
- Dindarlık değişkenine ilişkin bu saha araştırmasından elde edilen veriler, derinlemesine dindarlık modelinin sadece iç-güdümlü ve dış-güdümlü dindarlık tipolojilerinin umutsuzluk üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Dolayısıyla uluslar arası din psikolojisi literatüründe sözü edilen bu dikotomik dinsel yönelimle birlikte kullanılan ‘sorgulayıcı dindarlık’ tipolojisi kullanılmamıştır. Bu nedenle sözü edilen bu son modelle birlikte literatürdeki farklı sınıflamalar kapsamında yapılan diğer dindarlık tipolojilerinin etkileri de mutlaka konuyla ilgili başka çalışmaların konusu yapılmalıdır.
- D.İ.B. Yurt Dışı Teşkilatı’nda görev alan din görevlilerinin meslekî yeterlikleri, başarı için önemli bir yere sahip olmakla birlikte, hizmet verdikleri göçmen kitlenin psikolojik yapısını tanımaya ve yardımcı olmaya tek başına din görevlisini etkin kılamayabilir.³⁶ Bu nedenle alan bilgisi dışındaki söz konusu yeterliliğin, yurtdışına çıkmadan önce verilecek olan hizmet içi eğitimlerde, özellikle din psikolojisi ve din pedagojisini merkeze alan bir formda geliştirilmesi mutlaka düşünülmelidir.
- Diyanet-Din Hizmetleri kapsamında yurtdışında görev yapan din görevlilerinin, ‘doğal danışman’ statüsündeki “dinî liderlikleri” gereğince hizmet verdikleri göçmen kitlenin sahip olduğu psiko-sosyal problemlerin çözümünde ‘cesaretlendirme’ vb. tarzda teknik olarak fazla karışık

şim, D.E.M. Yayınları, İstanbul, 2004, 115-116; Ayten, Ali, *Empati ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, 154-155; Özmen, Dilek ve ark., “Lise Öğrencilerinde Umutsuzluk ve Umutsuzluk Düzeyini Etkileyen Etkenler”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9 (1), 2008, 10-14; Şahin, Cengiz, “Eğitim Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeyleri”, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 2009, 276-283.

36 Sağlam, İsmail, “Fransa’daki Türklerin Din Görevlilerini Meslekî Yeterlik Açısından Değerlendirmeleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 2010, 293-296.

olmayan bazı psikolojik danışmanlık yaklaşımlarını,³⁷ manevî-(psikolojik) danışmanlık ile birleştirerek kullanma girişimleri, göçmenlerin umut düzeylerini yükseltmede sınırlı ölçüde de olsa yararlı bir yaklaşım olabilir.

Kaynakça

- Allport, Gordon W. & Ross, Michael J., "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 5 (4), 1967, 432-443.
- Apaydın, Halil, "Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (2), 2010, 59-77.
- Arnette, Natalie C. ve ark., "Enhancing Spiritual Well-Being Among Suicidal African American Female Survivors of Intimate Partner Violence", *Journal of Clinical Psychology*, 63 (10), 2007, 909-924.
- Atay, İ. Meltem & Gündoğar, D., "İntihar Davranışında Risk Faktörleri: Bir Gözden Geçirme", *Kriz Dergisi*, 12 (3), 2005, 39-52.
- Ayten, Ali, *Empati ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010
- Batıgün, Ayşegül, D., "İntihar Olasılığı ve Cinsiyet: İletişim Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri, Yalnızlık ve Umutsuzluk Açısından Bir İnceleme", *Türk Psikoloji Dergisi*, 23 (62), 2008, 65-75.
- Beck, Aaron T., "Thinking a Depression", *Archives of General Psychiatry*, 9, 1963, 324-333.
- Beck, Aaron T. ve ark., "The Measurement of Pessimism. The Hopelessness Scale", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42 (6), 1974, 861-865.
- Beck, Aaron T. ve ark., "Hopelessness and Suicidal Behaviour: An Overview", *Journal of American Medical Association*, 243, 1975, 1146-1149.
- Beck, Aaron T. ve ark., "Relationship between Hopelessness and Ultimate Suicide: A Replication with Psychiatric Outpatients", *The American Journal of Psychiatry*, 147 (2), 1990, 190-195.
- Brubaker, Rogers, "The 'Diaspora' Diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1), 2005, 1-19.
- Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (3. Baskı), Anka Yayınları, Ankara, 2005.
- Dilbaz, Nesrin & Seber, Gülten, "Umutsuzluk Kavramı: Depresyon ve İntiharda Önemi", *Kriz Dergisi*, 1 (3), 1993, 134-138.
- Durak, Ayşegül, "Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikoloji Dergisi*, 9 (31), 1994, 1-11.
- Durak, Ayşegül & Palabıyıkoglu, Refia, "Beck Umutsuzluk Ölçeği Geçerlik Çalışması", *Kriz Dergisi*, 2 (2), 1994, 311-319.
- Ergün, Başak & Ceyhan, Esra, "Psikolojik Danışma İlişkisinde Adler Yaklaşımına Göre Cesaretlendirme", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (35), 2011, 92-101.

37 Ergün, Başak & Ceyhan, Esra, "Psikolojik Danışma İlişkisinde Adler Yaklaşımına Göre Cesaretlendirme", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (35), 2011, 94-97.

- Ertürk, Recep, "AB Ülkelerindeki Türkler ve Türk Araştırmalarının Gelişimi", *Sosyoloji Dergisi*, 22 (3), 2011, 205-214.
- Gorsuch, Richard, L. & Venable, G. Daniel, "Development of An Age-Universal I-E Scale", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1983, 22, 181-187.
- Güler, Özlem, "Dini İnanç ve Psikolojik Sağlık İlişisine Dair Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri*, 4 (8), 2010, 95-105.
- Hill, Peter C. & Hood, Ralph W. J., *Measures of Religiosity*, Religious Education Press, Birmingham & Alabama, 1999.
- Hill, Peter C. & Pargament, Kenneth I., "Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research", *American Psychologist*, 58, 2003, 64-74.
- İmamoğlu, Vahit & Yavuz, Adem, "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 2011, 205-244.
- Karaca, Faruk, *Psiko-Sosyal Açısından Yabancılaşma ve Dini Hayat*, Bil Yayınları, İstanbul, 2001.
- Karaca, Faruk, "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6 (16), 2003, 75-85.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'da Ümit - İman İlişkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 18, 2007, 155-176.
- Kılavuz, Ulvi M., "Küreselleşen Dünyada Din", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 2002, 191-212.
- Kızılgeçit, Muhammed, *Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.
- Kimter, Nurten, Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* [içinde], Ed. H. Hökelekli, D.E.M. Yayınları, İstanbul, 2006, 217-249.
- Kirszbaum, Thomas ve ark., *The Children of Immigrants in France: The Emergence of a Second Generation*, (Unpublished Working Paper), UNICEF Innocenti Research Centre, France, 2009, 56 p.
- Koenig, Harold G., "Religion and Medicine II: Religion, Mental Health, and Related Behaviors", *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 31 (1), 2001/2002, 97-109.
- Köktaş, Mehmet E., *Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.
- Köylü, Mustafa, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 2007, 65-92.
- Köylü, Mustafa, "Ruh ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 2010, 5-36.
- Kur'an-ı Kerim*
- Kurt, Abdurrahman, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 2009, 1-26.
- Levin, Jeffrey S. & Chatters, Linda M., Research on Religion and Mental Health: An Overview of Empirical Findings and Theoretical Issues, *Handbook of Religion and Mental Health* (içinde), Ed. Harold. G. Koenig, Academic Press, San Diego, 1998, 33-50.

Miller, Alan S. & Stark, Rodney, "Gender and Religiousness: Can Socialization Explanations Be Saved?" *American Journal of Sociology*, 107 (6), 2002, 1399-1423.

Murphy, Patricia E. ve ark., "Klinik Depresyon Hastalarında Dinî İnanç ve Uygulamaların Depresyon ve Umutsuzlukla İlişkisi", (Çev. Ö. Güler), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (2), 2007, 161-170.

Onay, Ahmet, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*, D.E.M. Yayınları, İstanbul, 2004.

Özmen, Dilek ve ark., "Lise Öğrencilerinde Umutsuzluk ve Umutsuzluk Düzeyini Etkileyen Etkenler", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9 (1), 2008, 8-15.

Öztürk, Resul, "Kelamî Açından Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İle İlişkisi", *E.K.E.V. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 12 (34), 2008, 43-56.

Pargament, Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, Guilford Press, New York, 1997.

Plante, Thomas G. ve ark., "The Association between Strength of Religious Faith and Psychological Functioning", *Pastoral Psychology*, 48 (5), 2000, 405-412.

Sağlam, İsmail, "Fransa'daki Türklerin Din Görevlilerini Meslekî Yeterlik Açısından Değerlendirmeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 2010, 275-299.

Sayar, Kemal, "Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları", *Yeni Symposium*, 39 (2), 2001, 79-94.

Seber, Gülten, *Beck Umutsuzluk Ölçeği'nin Geçerliliği ve Güvenirliği Üzerine Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, Eskişehir, 1991.

Seber, Gülten ve ark., "Umutsuzluk Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirliği", *Kriz Dergisi*, 1 (1), 1993, 139-142.

Seybold, Kevin S. & Hill, Peter C., "The Role of Religion and Spirituality in Mental and Physical Health", *Current Directions in Psychological Science*, 10 (1), 2001, 21-24.

Steenwyk, Sherry A. ve ark., "Images of God as They Relate to Life Satisfaction and Hopelessness", *International Journal for the Psychology of Religion*, 20 (2), 2010, 85-96.

Şahin, Adem, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 2002, 143-157.

Şahin, Cengiz, "Eğitim Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeyleri", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 2009, 271-286.

Taplamacioğlu, Mehmet, "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 1962, 141-151.

Uğur, Düzgün, *Dünyayı Adil Algılama ve Geleceğe Dair Umut/Umutsuzluk: Depresyon Tanısı Alan ve Almayan Kişilerde Adil Dünya İnancı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2007.

Üskül, M. Zafer ve ark., *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Fransa Raporu*. www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/fransa_raporu.pdf, 2009, 31 s.

Yavuz, Adem, *18-25 Yaş Üniversite Gençliğinde Dinî İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi: Sakarya Üniversitesi Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.